

Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete

SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

BUSA MARGIT

A közelmúltban lezajlott irodalmi ünnep, *Kazinczy* Ferenc születésének kétszázados évfordulója adott alkalmat arra, hogy kísérletet tegyünk *Kazinczy* művei kiadástörténetének megírására. Külön tanulmány keretében kívánunk foglalkozni azokkal a *Kazinczy*-művekkel, amelyek még szerzőjük életében és gondozásában kerültek ki sajtó alól, s külön dolgozatot szentelünk a *Kazinczy* halála (1831) után könyvalakban önállóan megjelent művek kiadástörténetének. Jelen tanulmányunkban a feladat második felét kívánjuk elvégezni.

*

Ismeretes, hogy *Kazinczy* igen nagyterjedelmű kéziratot örökséget hagyott maga után. E hagyatékot az özvegy átadta a Magyar Tudós Társaságnak, az Akadémiának — remélve, hogy a férje által egy életen át készített rengeteg íromány legalább részben sajtó alá kerülhet. Az Akadémia még 1831 őszén megkapta a *Kazinczy*-kéziratokat; nyomban megbízta három jeles tagját, *Bajza* Józsefet, *Schedel* (*Toldy*) Ferencet és *Szemere* Pált átvizsgálásukkal s a kiadás lehetőségét mérlegelő véleményes jelentés elkészítésével. A feladatot — *Szemere* Pál betegsége miatt — *Bajza* és *Schedel* végezte el. Jelentésükben — az Akadémia 1832. ápr. 9-i ülésén — a hátrahagyott kéziratok kiadása mellett foglaltak állást s átfogó kiadási tervet mutattak be, amely a folyóiratokban megjelent kisebb *Kazinczy*-műveket is felölelte volna. A következő évben (1833) az Akadémia határozattá emelte a *Bajza*—*Schedel*-féle kiadási programot s a következőket mondta ki:

a) *Kazinczy* Ferencz eredeti munkái, a' tudósító r. tagok, *Bajza* és *Schedel* által összeszedve, teljesen jöjjenek ki a' tud. társaság' költségén, úgy, hogy 1834-től kezdve évenként egy kötet lásson világot.

b) A' nyomtatás az első kötettel induljon meg, melly a' poetai munkákat foglalja magában.

c) A' fordítások közül, a' már megjelentek' elmellőzésével, 1834-ben *Sallustius* 's a' *Ciceró*ból fordított beszédek adassanak ki; a' többiekre nézve fentartván magának a' társaság a' megbízott tagok' véleményei bővebb kihallgatását.

d) Mind a' két rendbéli munkák' egy egy nyomtatott ivaért az elhunyt író árváinak 4 darab arany tiszteletdíj járjon.²

A *Kazinczy* Ferencz' *Eredeti Munkái* címen közzeendő kiadványsorozatot az Akadémia két „osztály”-ban kívánta rendezni: I. *Eredeti művek és kiadatlan fordítások*, II. *Irodalmi levelezés*.

A problémák mindjárt kezdetben jelentkeztek s a vállalkozás egy éves késedelemmel indult el: az első kötetet csak 1835 végén lehetett nyomdába adni. Nem sikerült az előirányzatot megtartani a megjelentetés üteme tekintetében sem: a sorozat kötetei három évenként (1836, 1839, 1842, 1845) jelentek meg, nem úgy, mint tervezték, évente. Ámde a *Bajza—Schedel*-féle program e mérsékelt menet mellett sem tudott megvalósulni. Úgy látszik, az olvasóközönség csekély érdeklődést tanúsított a kiadványok iránt s az Akadémia ráfizetett a kiadásra. Erre vall az a tény is, hogy a sorozatban utoljára megjelent kötet (II. oszt. 3. köt.) már nem akadémiai égisz alatt látott napvilágot, hanem egy magánkiadó, *Kilián György* vállalatában.

1836—1845-ig *Kazinczy* hátrahagyott munkáinak csak egy szerény részletét sikerült kinyomtatni: az I. osztályból (*Eredeti művek*) mindössze két kötetet, a II.-ből (*Irodalmi levelezés*) hármat. A megjelent művek ezek:

I. osztály 1. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Eredeti Poetái Munkái.</i> Megjelent 1836-ban. 305 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
2. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Utazásai.</i> Megjelent 1839-ben, 414 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
II. osztály 1—2. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Levelei Kis Jánoshoz.</i> Megjelent 1842-ben. 384 és 383 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
3. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz, és Ercseibez.</i> Megjelent 1845-ben. 406 l. Kilián György „tulajdona”. Kecskeméten, Szilády Károly nyomdájában készült.

A tervnek a kiadatlan fordításokra vonatkozó része teljesen elmaradt.

Mikor, milyen keretek között, hogyan talált folytatásra a balszerencse jegyében indult akadémiai vállalkozás?

*

Az Akadémia visszavonulása után a kiadás feladata kiváltképpen magánkiadó cégekre várt. Ezek azonban — óvakodtak az átfogó jellegű kiadási tervektől s *Kazinczy* összes műveinek megjelentetését nem vették fel programjukba. Az irodalmi ízlés változása ugyanis, amely *Kazinczy* halála óta egyre inkább a népiesség irányába fordult, nem sok közönségsikert ígért a klasszicista *Kazinczy* írásainak. Így történt, hogy a teljes irodalmi hagyaték megjelentetése lekerült a napirendről s csak egyes, olvasmányos jellegű *Kazinczy*-művek kinyomtatása jöhetett szóba. *Kazinczy* munkái ehhez képest nem váltak kiadói monopóliummá, megmaradtak a szabad verseny tárgyainak: a kiadók kedvük szerint válogathattak bennük, s aszerint, hogy a könyvpiacra milyen olvasói kereslettel lehetett számolni, felváltva vagy egyidejűleg jelentették meg a legtöbbet ígérő műveket. A *Kazinczy*-kötetek tehát — az akadémiai tervtől eltérően — nem különálló *Kazinczy*-sorozatban kerültek kiadásra, hanem olyanféle vegyes jellegű szépirodalmi sorozatokban, mint a Magyar Remekírók, Magyar Remekírók Gyémánt Kiadása, Olcsó Könyvtár, Irodalmi Kincstár, Olcsó Könyvtár Új Olcsóbb kiadása, Nemzeti Könyvtár, Magyar Klasszikusok, Magyar Könyvtár, Jutányos

Családi Könyvtár, Magyar Nemzet Családi Könyvtára, Új Könyvtár, Élő Könyvek Magyar Klasszikusok, Erdélyi Ritkaságok sorozata. Ezeknek az üzleti vállalkozásoknak többnyire csekély értékű kiadásai között alig egynéhány akadt, amelyben irodalmi szempontok érvényesítése is megállapítható, így *Abafi (Aigner) Lajos* és a Franklin Társulat kiadványai.

A kiadási viszonyoknak illetően alakulása határozza meg előadásunk menetét és módszerét. A kiadástörténetet ilyen esetben nem lehet vállalatok szerint tárgyalni. E helyett a sajtó alá került egyes műveket kell sorra vennünk, s megállapítanunk, melyiknek milyen lehetőségei kínálkoznak rendeltetésre betöltésére: a társadalom szellemi táplálására, nevelésére, irányítására.

Tanulmányunk első felében *Kazinczy*nak szorosabb értelemben vett irodalmi alkotásait (nagyobb önálló műveinek teljes kiadását és gyűjteményes köteteit) vesszük tárgyalás alá, első kiadásunk idejét véve a tárgyalási sorrend alapjául, így: a *Poétai munkák*-at, az *Utazások*-at — ide értve az *Erdélyi Levelek*-et is —, a *Pályám emlékezeté*-t és a *Fogságom naplójá*-t. Ezek után foglalkozunk a *Kazinczy-levelezéssel*, mint olyan kiadvánnyal, amelyet — a magánkiadók érdeklődéshiánya folytán — több évtizedre terjedő szünet után az Akadémia újra felvett kiadási programjába s hatalmas sorozat formájában meg is jelentetett.

KAZINCZY FERENC POÉTAI MUNKÁI

Verseinek kiadására már *Kazinczy* maga is kísérletet tett. Életének utolsó éveiben megbízta *Schedel* Ferencet, hogy rendezze sajtó alá költeményeit. Az elrendezés módjára nézve azonban nem tudtak megegyezni. „Verseim” mostani állapotjáról... azt mondtam — írta *Kazinczy* 1831. ápr. 6-án *Schedel*nek — hogy az Úr szándéka, azaz az a’ rend, mellyet neki szabni szándékozik, ellenkezésben van izlésemmel. A német kiadók a’ Verseket chronologiai rendben szeretik egy idő oltá kiereszteni, ’s miattam teheti minden amit jónak lát. De én a’ magaméit szeretném a’ szerint fűzni rendbe ahogy a’ bokréta kötő a’ maga virágait: — oda mindenikét, a’ hova őket a’ hely kívánja. Én első helyt a’ magaméi közt kevés számu Ódáimnak ’s dalaimnak adtam, mert az Óda méltósága elsőséget kívánt. Ezeket Epigrammáim váltják fel, mellyek a’ Szobrászok és Festők műveikkel vannak összeköttetésben — a’ görögöknél az Epigramma is a’ lyrára tartozott. — Úgy jönnének a’ Ritornellák; Epigrammák ismét; ’s most a’ Szonetek, ’s legutol a’ koporsók és a’ tájdarabok. Ezeket követnék bántó tarkaságban a’ vegyes Költések, ’s végre az Epistolák.”³ A véleménykülönbség oda vezetett, hogy végülis *Kazinczy* visszakérte *Schedel*től a versek kéziratát.

Halála után — tudjuk — verseinek első kiadója a Magyar Tudományos Akadémia volt. Az 1832-ben megszavazott kiadói tervnek megfelelően költeményeit *Bajza* József és *Schedel* Ferenc rendezte sajtó alá. A kötet tartalmi beosztásában a szerkesztők nem követték *Kazinczy* kívánságait, e helyett a következő elrendezést adták:

- Első könyv: Dalok és ódák.
 Második könyv: Vegyesek.
 Harmadik könyv: Epigrammák, görög értelemben.
 Negyedik könyv: Tövises és Virágok 1811.
 Ötödik könyv: Új tövises és virágok.
 Hatodik könyv: Epistolák.
 Hetedik könyv: Költemények prózában.
 a) A két levél. Elbeszélés.
 b) Az atlaczpapucs. Vígjáték két felvonásban.

Magyarázatok.

Előszavában a következőket írta *Schedel* a versek elrendezésének módjáról: „a’ szerkesztéssel megtisztelt tagok a’ poetai munkák’ összegyűjtéséhez sorozásához, a’ számos variánsok’ hasonlítgatásához ’s közülök a’ legelfogadhatóbbak’ kiválasztásához azonnal hozzá láttak, ’s az így alakult első kötetet 1834. nov. 11. az V-dik nagy gyűlés elébe terjesztették. Azon tisztelet, mellyel nagy írónak tartozunk, parancsola, hogy minden érintetlenül hagyassék; egyedül a helyesírást, mint legkevésbébbé fontost a’ többi közt... látszott tanácsosnak egy elvre visszavezetni. ’S el lévén a’ szerkesztők közt ezen egyformásítás határozva, természetes volt, mind a közöttök fenforgó differentiák’ elsimitásáért, mind mivel az academia lépteti e’ gyűjteményt világnak elébe, az írásban az academia által elfogadott szabályokat követni.” E szerint tehát a szerkesztők a kéziratos versek variánsaiból kiválogatták a „legelfogadhatóbbat” de ugyanakkor a szövegek összevetését elhanyagolták: jegyzeteikben nem tüntették fel hogy egy-egy versnek hány fogalmazványa került a kezükbe, s mi a különbség a szövegváltozatok között.

Kazinczy költői műveinek második kiadására 1859-ben, születésének századik évfordulóján került sor. Ez a kiadás *Kazinczy Ferencz versei* címen Pesten, *Heckenast* Gusztáv vállalatában jelent meg a Magyar Remekírók Gyémánt Kiadásának IV. köteteként. A sajtó alá rendezést ez alkalommal *Kazinczy* nyokaöccse, *Kazinczy* Gábor vállalta, részben annak a kéziratos hagyatéknak alapján, amelyet az özvegy 1831-ben nem juttatott el az Akadémiához.

Ez a kötet teljesen azonos szöveggel, *Kazinczy* Gábor gondozásában és *Heckenast* Gusztáv kiadásában újranomásként, de nem második kiadás-ként 1863-ban újra megjelent.

A két azonos szövegnek utóbb a címlapokon is feltüntetett második és harmadik kiadását a Franklin-Társulat jelentette meg, ismét *Kazinczy* Gábor gondozásában. A második kiadás 1890-ben, az Irodalmi Kincstár című sorozatban, sorszám nélkül, a harmadik kiadás az Olcsó Könyvtár sorozatban a 951—952. számú füzetként jelent meg.

Ha a *Bajza*—*Schedel*-kiadást összevetjük a *Kazinczy* Gábor-félékkel, megállapíthatjuk, hogy az előbbi teljesebb. Abban mindenesetre megegyeznek, hogy az anyagot egyaránt műfaj szerint csoportosítják. *Kazinczy* Gábor elrendezése talán még konzekvensebb s mindenesetre tömörebb, mint *Schedel*ké volt:

- Első könyv: Dalok, Ódák, Vegyesek.
 Második könyv: Epigrammák.
 Harmadik könyv: Nyelv és művészet.

Negyedik könyv: Epistolák.
Jegyzetek.

Bár *Kazinczy* Gábor kötetei kevesebb verset tartalmaznak, mint az akadémiai kiadás, mégis az előszóban ezt olvashatjuk: „E kiadás, egy bár eddigelé kiadatlan művön felül, számos variánst hoz; nagybecsű, már ez által is. A fordításokat, e mesterműveket a magok nemében, mellőznöm nem szabadott, hogy e szűk keretben minél teljesebb képet vehessen az olvasó. S a töredékeket hinnem kell hogy ereklyéül tekintendi a hazafiui hűség.”

Mi hát a tartalmi különbség az öt kiadvány között?

Az akadémiai kiadvány 194 verset közöl, *Kazinczy* Gábor első két „kiadása” 151-et, a további két kiadás 152-öt. *Kazinczy* Gábor-féle kiadásoknak többlete, a „kiadatlan mű”, a *Kisfaludy Sándor* című vers. *Bajza* és *Schedel* 42 verset jegyzetelt, *Kazinczy* Gábor 31 verset.

A két kiadvány teljes versanyagát szövegkülönbségek tekintetében nem vizsgáltuk meg, de összevetettük az akadémiai kiadással azokat a verseket, amelyekhez *Kazinczy* Gábor jegyzeteket készített. Ennek alapján megállapítottuk, hogy 31 versben alig néhány szónyi eltérés van: két szó a *Békák*, egy-egy szó a *Kis és Berzsenyi*, s a *Horváth Ádámból* című versekben. Ezek a jelentéktelen szövegkülönbségek lehetnek sajtóhibák, vagy *Kazinczy* Gábor önkényes javításai is. Arra gondolhatunk, hogy autográf kéziratok, és a „számos variáns” helyett *Kazinczy* Gábor jobbára az akadémiai kiadás verskészletére támaszkodott.

A *Kazinczy* Gábor-féle kiadásokban úgy véljük, azért van kevesebb költemény, mint az akadémiai kiadásokban, mivel a kicsiny, tizenkettedrét alakú Gyémánt-Kiadás-sal — a kiadóvállalat terjedelembeli „megtakarításra” törekedett. A szövegek kihagyása aligha *Kazinczy* Gáboron múlt, hiszen ő már a rokoni kapcsolat miatt is arra törekedett, hogy nagybátyjának mennél több munkáját megismertesse, hiszen a kötet bevezető szavaiból is kicsendül fájdalom amiatt, hogy az utókor méltatlanul elfelejtette: „Egy negyedszázad már — s mily negyed-század ez! — mióta Kazinczyt elvesztők, s ki az, ki róla azt a mit lehetne, a mit kellene, elmondotta volna? róla, ki a nemzeti nyelv történelmének legválságosabb szakában, annak képviselőjéül tekinthető.”

*

Kazinczy verseinek következő kiadását *Összes költeményei*-t 1878—1879-ben *Abafi (Aigner)* Lajos rendezte sajtó alá és adta ki a Nemzeti Könyvtárban két kötetben.

A Nemzeti Könyvtár kötetei különböző sorozatszámokkal ellátott füzetekben kerültek ki a sajtó alól, s csak utólag foglalták őket össze kötetekké. *Abafi* egyszerre több író munkájából adott ki egy-egy füzetnyi részletet.

A kiadványsorozat a nagyközönség számára készült, ezért az egyes füzetek megjelenéséről a széles körben olvasott *Vasárnapi Újságban* jelent meg tájékoztatás. Az 1878. május 19-i szám *Irodalom és Művészet* című rovatában, ismeretlen szerző a következő bejelentést tette: „Nemzeti Könyvtár cím alatt *Abafi (Aigner)* Lajos nagyobb vállalatot indított meg, mely füzetekben jelenik meg, s a XVIII. századi és a XIX. század első felében élt magyar remekírókat olcsó, lehetőleg teljes kiadásokban eleveníti fel...”

Nem első hasonnemű kezdemény. Először Toldy kezdett, a Kisfaludy-Társaság pártolása mellett nemzeti könyvtárt, melyben Kisfaludy Károly, Csokonai, Kis János, Kármán, s Vörösmarty munkái jelentek meg. Később egyesület állt össze. . . Majd ismét Toldy Heckenasttal egyesülve a Magyar Nemzet klasszikus írói kisebb kiadását kezdte meg. Ez utóbbihoz hasonlólt legjobban Aigner vállalata. Különös, hogy annyi kezdeménynél, Kazinczy összes műveire egyszersem került sor. Aigner most ezzel kezdi. Megjelent első füzetben Kazinczy versei (dalok, ódák, vegyesek) kezdődnek.”

Hogy teljes képet kapjunk a Nemzeti Könyvtárban kiadott művek megjelentetésének egészen különös módjáról, nem tehetünk egyebet, mint ezen a helyen fel kell sorolnunk a poetai művek füzetsorát folytonosan megszakító, az egyes füzetek közé ékelődő más műveket is. Egy-egy *Kazinczy*-mű tehát csak vontatottan látott napvilágot; egy-egy év is elmúlt, míg a vékony füzetek teljes kötetté alakultak.

A *Kazinczy poetai munkáinak* közlését elindító első füzet megjelenése után egy hónap múlva, a Vasárnapi Újságból 1878. június 16-án már arról értesülünk, hogy megjelent „a második füzet, tartalma Mikes Kelemen, Mulatságos napok. . . Így e jó irányu vállalatban egyelőre párhuzamosan fogjuk venni Kazinczy Ferencz munkáit és Mikes e művét”. Havonkénti időközökben jelentek meg a 3. számban *Dayka* Gábor versei, majd a 4. számban a *Pályám emlékezete*. Négy munka kiadása kezdődött el tehát párhuzamosan, füzetenként, töredékekben. A *Vasárnapi Újság* szeptember 8-án arról ad hírt, hogy már nem havonként egy-egy, hanem egyszerre több füzet jelenik meg, mind más és más tartalommal: „Aigner Lajos Nemzeti Könyvtárából ismét három füzetet vettünk egyszerre. Megkezdett művek folytatása. Két füzet Kazinczy Ferencz verseit, egy pedig Mikes Kelemen Mulatságos napok című elbeszélését folytatja. Kazinczy Ferencz verseiből az egyik füzetben be van fejezve az I. kötet s megkezdetnek a rendkívül érdekes magyarázó jegyzetek, melyek a másik füzeben befejeztetvén, ezzel a 13 ivre terjedő kötet teljes, s a II. kötet három első ive egészíti ki a füzetet.” A december 22-én megjelent újságszám szerint „A Nemzeti Könyvtár, Aigner vállalata ismét öt új kötettel gyarapodott, amellyekben egyszerre három-négy író műve foly s kezdődik. Kazinczy verseiből, jegyzetekkel a 4-dik, Pályám emlékezetéből a 2-dik és 3-dik számot vesszük, s ez utóbbiban az érdekes mű be is volna fejezve, de a pótlások csak megkezdődnek benne s további füzetekben várnak befejezésre.”

A *Vasárnapi Újságban* az 1878. július 28-án megjelent számban az Irodalom és Művészet c. rovat vezetője helyteleníti *Abafi* kiadási módszerét: „A négy első füzet négy különböző munkát, illetőleg gyűjteményt indít meg. . . Nem sok ez egyszerre? Nem jobb volna-e csak két munkát kezdeni s folytatni párhuzamosan egymás mellett; s ha egyik vagy másik bevégeződik, akkor kezdeni mást?” *Abafi* nem változtatott a füzetsorozat kiadásának a módján, s a cikkíró év végén újra kifejezte helytelenítését: „Hálásabbak lennénk a kiadó iránt, ha egyszerre nem kezdene s folytatna többet két írónál s azoktól is legfőlebb három munkánál; így nagyon későn fejezhet be egyet-egyét s tulságosan el aprózza közleményeit.”

Abafi valóban nagyon elap rózza közleményeit. A *Vasárnapi Újság* 1878.

július 7-én írja, hogy megjelent a *Pályám emlékezetének* első száma, egy év múlva 1879. június 22-én olvassuk róla az utolsó híradást: „A Nemzeti Könyvtár czimü vállalatból... ujabban hat füzet jelent meg... A 22. füzet befejezi Kazinczy Pályám emlékezetét, mely a nagy reformátor munkái során a harmadik kötetet tölti be e kiadásban (első és második kötet a szintén folyamatban lévő versek.)” *Kazinczy Összes költeményei* első füzetének megjelenését 1878. május 19-én hirdeti a *Vasárnapi Újság*, s csak az 1879. október 12-i számban olvassuk, hogy a munka közlése befejeződött: „A 36. füzet befejezi Kazinczy Költeményeinek második kötetét, illetőleg az ahhoz való (igen érdekes) jegyzeteket s megkezdí... a Bajza és Toldy által egyszer már kiadott, de teljesen elfogyott Erdélyi leveleknek közlését, melyet a 37. füzet folytat. A 38. füzet Mikes Kelemen Törökországi Leveleit folytatja.” Az *Erdélyi levelek* kiadásáról a *Vasárnapi Újság* 1880. május 23-i számában olvassunk utoljára: „A Nemzeti Könyvtárból Aigner Lajos hat újabb füzetet adott ki. Ezekben vannak befejezve a Dayka Gábor költeményei, a Kazinczy Ferencz Erdélyi levelei s a Mikes Törökországi levelei.”

Valamennyi cikk közli, hogy az egyes füzetek ára 30 krajcár. *Abafi* előfizetést hirdetett a meginduló Nemzeti Könyvtárra. A *Vasárnapi Újság* 1878. április 21. számában olvassuk: „A vállalatra aláírás van nyitva, s az aláírási kötelezettség száz füzetre terjed. A füzeteket az aláírók egyenként megrendelhetik utánvétellel. Szóval e könyvtár megszerzési módja nagyon meg van könnyítve a szűkebb erszény számára is.” *Abafi* Lajos folyóirata, a *Figyelő*, 1879-ben a Nemzeti Könyvtár megjelent kötetei között a két *Kazinczy*-kiadványt is hirdeti: „Összes költeményei 2 kötet 2 frt. 40 kr., kötve 3 frt. 60 kr. A *Pályám emlékezete* 1 frt. 50 kr., kötve 2 frt. 10 kr.” *Abafi* tehát olyan példányszámban nyomtattatta a Nemzeti Könyvtár füzetait, hogy utóbb a teljes műveket kötetenként is értékesítette. A kiadó valószínűleg megtalálta a számítását, mert a hónapokon át töredékekben közölt munka egy-egy füzeté könnyen elkallódott, a sorozat előfizetői esetleg újra megvették a teljes kötetet.

Bármennyire különös, vásári jellegű volt az *Abafi*-féle kiadásmód, *Kazinczy* verses kötete mégis haladást jelentett az előző kiadásokhoz viszonyítva, mivel jóval gazdagabb azoknál. A két kötet így alakul:

I. kötet:

Dalok, Ódák, Vegyesek.
Sonettek.
Epigrammák
Tövisek és Virágok.
Virágok és Gyomok.
Alkalmi költemények. Töredékek.
Magyarázó jegyzetek.

II. kötet:

Költői levelek.
Poetai Berek.
Töredékek.
Pótlék.

Abafi kiadási tervzetét az első kötet előszavában így mondja el: „Főfeladatunkká tettük, hogy hű, s pontos szövegeket nyújtsunk az olvasóknak, és e célból a megjelent művek összes kiadásait, a mennyire lehetséges, az eredeti kéziratokkal összevetjük, és a lényegesebb eltéréseket jegyzetek alakjában közöljük; a felvilágosítást igénylő helyeket pedig magyarázatokkal kísérjük. Egyedül a helyesírással nézve térünk el az eredititől. Megállapodtunk tehát abban a helyesírásban, mely Kazinczy elveivel leginkább megegyezik, és a mely közel áll a m. t. akadémiai helyesírási javaslatához, szóval abban, a melylyel valószínűleg Kazinczy is élne, ha ma írta.”

Ugyanitt magyarázza meg *Abafi* a jegyzetelés szempontjait is: „Minden egyes költeményt jegyzettel kísértünk; még pedig, a mennyiben lehetséges vagy szükséges volt, a következő irányokban:

1. Mikor készült az illető költemény.
2. Mely alkalommal készült; a hol erre nézve Kazinczynak léteztek jegyzetei, azokat vettük át idéző jellel; a hol azonban hiányoztak, lehetőleg az ő műveiből és levelezéseiből írjuk ki az illető felvilágosításokat.
3. Tárgybeli magyarázatokat adunk a mythologia, történet stb. köréből említett nevekre stb. nézve még pedig abból a szempontból, hogy inkább fölöst magyarázzunk, mintsemhogyan magyarázataink hézagossáknak találtsanak.
4. Feljegyeztük az illető darabról: hol jelent meg először és hol egyébként Kazinczy munkáiban és folyóiratokban vagy eddigelé napvilágra került levelezéseiben.
5. A felsorolt szövegekből, valamint az eredeti kéziratokból — a mennyiben azok ránk nézve hozzáférhetőek voltak — összejegyeztük az eltéréseket; remélvén, hogy azáltal nagy szolgálatot teszünk azoknak, kik Kazinczy munkáinak behatóbb tanulmányozásával foglalkoznak.”

Az első kötet 235, a második 119 verset tartalmaz. *Abafi* tehát jóval többet tett egy szöveghez, kritikai kiadás érdekében, mint az előző kiadások.

*

Kazinczy költeményei ezentúl még háromszor kerültek kiadásra, minden alkalommal a Franklin-Társulatnál. 1903-ban a Magyar Remekírók 7. köteteként, *Váczy* János szöveggondozásában. Ennek a kiadásnak van egy utánnyomása, sorozaton kívül, évszám nélkül jelent meg — az előszó keltezése szerint — ugyancsak 1903-ban. *Kazinczy* verseinek válogatott kiadását a Kisfaludy-Társaság megbízásából 1928-ban *Décsi* Lajos rendezte sajtó alá. Ez az „Élő Könyvek Magyar Klasszikusok” sorozatának I. kötete. — *Váczy* János és *Décsi* Lajos bevezető tanulmányai nem tartalmazzak a kiadások történetére vonatkozó adatokat.

A Franklin-Társulat szóbanforgó három kiadása a költeményeken kívül magában foglalja a *Pályám emlékezetét* is.

*

Külön kell szólnunk a *Tövisek és Virágok* című epigramma-gyűjteményről. Ennek első kiadását még maga *Kazinczy* rendezte sajtó alá 1811-ben. „Kevés számú nyomtatványokban” jelent meg — mint a címlapon olvassuk — a 43 epigramma. Másodszor az Akadémia adta ki 1836-ban *Kazinczy* *Poetai munkái* között, külön fejezetcímmel. Az epigrammák elrendezésében és szövegközlésében *Bajza* és *Schedel* követte az első kiadást. *Kazinczy* Gábor is felvette a *Kazinczy*-versek közé mind a négy kiadásában. Megemlítendő azonban, hogy *Kazinczy* Gábor a *Tövisek és Virágok*hoz hozzákapcsolta a *Virágok és Gyomok* verseit is s a kettőt *Nyelv és Művészet* közös cím alá vonta.

E mellett nem tartotta meg *Kazinczy* Ferenc csoportosítását és nem is közölt minden epigrammát.

Aigner a Nemzeti Könyvtár I. kötetében a *Tövisek és Virágok* tekintetében *Kazinczy* sajtó alá rendezését követte. Ugyanígy járt el *Váczy* János 1903-ban és *Décsi* Lajos 1928-ban.

Balassa József 1902-ben a *Franklin-Társulat* kiadásában külön kötetben rendezte sajtó alá a *Tövisek és Virágokat*. Ez a Régi Magyar Könyvtár 20. kötete. *Kazinczy* első kiadásának szövegét és rendszerezését követte. Ebben közölte *Kazinczy* Ferencnek az általa tervezett, de meg nem jelent második kiadásához készített, addig ismeretlen bevezetését, egyszersmind csatolta *Kazinczy* eredeti, ugyancsak kiadatlan jegyzetét. Megállapította *Balassa* az epigrammák keletkezésének idejét, s megfejtette a bennük előforduló nehezebben érthető célzásokat is. Végül kiegészítette a kötetet az epigrammákra vonatkozó egykorú megjegyzésekkel, *Kis* János, *Rumy* Károly György és *Szemere* Pál bírálataival.

A *Tövisek és Virágok*nak további, *Váczy*- és *Décsi*-féle kiadásai is a Franklin-Társulatnál jelentek meg.

Kazinczy Ferenc Utazásai, Erdélyi levelek

Kazinczy utirajzai, utilevelei hosszú élete során lassan gyűltek össze s tettek ki egy kötetrevalót. E tárcaszerű írások első darabjait (Kassa, Eger, Füred) még ő maga tette közzé, folyóiratának, az *Orpheusnak* 1790-i évfolyamában.

Utirajzainak gyűjteménye kötet formájában először az emlékezetes akadémiai vállalkozásban, a *Bajza—Schedel*-féle sorozatban jelent meg 1839-ben, *Kazinczy* Ferenc' *Utazásai* címen, mint a sorozat I. osztályának 2. kötete. A kiadvány az 1833-ban készült tervezetet követte:

Magyarországi utak: Miskolcraól Kassára.

Kassa
Eger
Füred
Debreczen és Nagyvárad 1824.
Pannonhalma 1831.
Esztergom
Vác
Nógrád 1831.
Gömör
Erdélyi levelek

Toldalakok: I. Ferencz és Carolina Augusta Kolosvártt

A bevezetéshez
Erdélynek gubernatori
A Teleki-ház
Hunyadi János a vajda és gubernator
Erdélynek püspökei
Gróf Kemény Sámuel
A Bethlen-ház
A kolosvári játékszin történetei

Az előszóban *Bajza* és *Schedel* így tájékoztat a munka tartalmáról: „Az olvasó a kötetben Kazinczy’ régibb és újabb utazásait veszi; amazokat, az 1789-dikeket, hiven a szerint, mint az Orpheusban állottak: a szerző azokon nem változtatott soha, s mutatják a kecses és könnyed előadás mesterét úgy mint a későbbiek, mellyek a sok átdolgozás által nem mindig nyertek; — ezek közül a Pannonhalmi ut azon kézirat szerint, mellyet kevéssel halála előtt készítte, toldásokkal, változtatásokkal, s egy egész szakasz kihagyással. E kézirat saját keze mesterünknek, a magyar academia levéltárában áll. Ugyanebből vétetett »Nógrád és Gömör« melly itt először lát világot.”

A kiadók úgy látszik nem végeztek *Kazinczy* kézíratain nagyobb változtatást. Erre vallanak a kötet legutolsó lapján, *Tudnivalók* cím alatt a következők: „1. A’ magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet s írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a kéziratok birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből, ajánlható legyen s a literatura jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék. 2. Nem vizsgálhatván meg a benyújtott kéziratokat a társaság fejenként és egészben; ez, u. m. Kazinczy Ferencz’ Magyar- és Erdélyországi Utazásai, Schedel Ferencz titoknok és Bajza József r. tag, mint végre hivatalosan megbízottak ajánlására adatott sajtó alá.”

Kazinczy Utazásai az akadémiai kiadás után közel harmincöt esztendeig nem jelentek meg újra. Csak 1873-ban vette elő e művet *Ráth Mór* s készítette belőle „Uj lenyomás”-t, s 1 frt. 80 kr-os áron hozta forgalomba, a Jutányos Családi Könyvtár című sorozat tagjaként.

1885-ben, *Ráth* utánnomásként újra megjelentette az *Utazásokat* a Magyar Nemzet Családi Könyvtára-nak 28. köteteként. Ez a kötet „B. Eötvös József Kazinczy Ferencz fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás”. Arról az emlékbeszédről van szó, amelyet *Eötvös* az 1859. évi *Kazinczy*-ünnepélyen mondott el, s amely csak ebben a kötetben került kiadásra.

Kazinczy Utazásait 1878-ban a Franklin-Társulat is megjelentette, mégpedig kétszer. Először az Olcsó Könyvtár 53. számát, másodszer mint az Olcsó Könyvtár Új Olcsó Kiadásá-nak 114—115. számát.

Mind a négy kiadás betűhíven követi a *Bajza—Schedel*-féle, 1839. évi kiadást. A kötetekhez magyarázó jegyzetek nem készültek. *Ráth Mór* kiadásai az *Erdélyi levelek*-et is tartalmazzák, a Franklin-Társulaté azonban csak a *Magyarországi utak*-at.

*

A legnagyobb, legjelentősebb útirajzról, az *Erdélyi levelekről* külön is kell szólnunk. *Kazinczy* életében csupán néhány fejezet jelent meg belőle, a *Tudományos Gyűjtemény* 1817—18. évi folyamában, cikkek formájában:

az 1817. évi II. kötetben:	Töredékek Kazinczy Erdélyi leveleiből.
IV.	„ Kazinczy Erdélyi levelei közül.
VIII.	„ Erdélyi Cancellárius gróf Teleki Sámuel excell. bibliothecaja, Maros-Vasarhelytt.

az 1818. évi I.	„	Megcáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János... vad ölelésből eredett...
VIII.	„	Az erdélyi szászok Gubernator báró Bruckenthal Sámuelnek bibliothecája, kép-gyűjteménye.

Ezekon kívül a *Felső Magyarországi Minerva* 1831. évi kötete is közöl még egy részletet, ugyanazt, amely ugyanitt, 1832-ben *Erdélynek és az erdélyieknek ismérte* cím alatt külön is megjelent.

Kazinczy halála után az *Erdélyi levelek* három alkalommal kerültek kiadásra.

Először — tudjuk — *Bajza* és *Schedel* rendezte sajtó alá 1838-ban a *Kazinczy Ferencz Utazásai* című kötetben. Ezután 1880-ban *Abafi* adta ki a Nemzeti Könyvtár-ban, mint a sorozat 12. kötetét, mely füzetenként 1879. okt. 12.—1880. máj. 23-ig jelent meg. Harmadszor *Kristóf György* 1944-ben, Kolozsvárt rendezte sajtó alá az Erdélyi Ritkaságok sorozatának 16. és 17. darabjaiként.

Ismeretes, hogy az *Erdélyi leveleket* *Kazinczy* sokszor átdolgozta; *Abafi* megállapítása szerint tizenkétszer. Már *Bajza* és *Schedel* több kézirastra támaszkodva készítette elő az első kiadást. Előszavukban ezt írják: „Az Erdélyi Leveleknek nem kevesebb mint öt példánya volt előttünk: t. i. a második dolgozás nem tudjuk melly évből, (az elsőt tűz emészté el), a harmadik, 1824-ből, mellyet már 1827-ben követett egy negyedik, még levélalakban, de már számos beiktatásokkal, mik az egész időbeli egységet nem ritkán zavarják; egy ötödik, 1828-ból, a levélalak felbontásával, szakaszokra osztva s azon rendeltetéssel, hogy az akkor megindított Pályám emlékezetéhe, a hetedik könyvül soroztassék; míg végre, 1831-ben belőle az ugyan azon évi pannonhalmi stb. naplókkal együtt, egy új kötet alakult »Utazásaim« cím alatt: s ez a hatodik dolgozat, ötödik a meglévők közt.” A sajtó alá rendezésnél a kéziratok közül — így írják a szerkesztők — „a két középsőről lehetett csak szó, mellyek legalább teljesek voltak, de ezek közül is inkább az utóbbiról, melly az udvari censura alá lévén készitve”.

Megállapítható, hogy a kéziratok szövegösszevetését *Bajza* és *Schedel* nem végezte el. Azt remélték, hogy „Másutt — egy, talán e' kiadás' bevezése után valamelyikünk, által készitendő bővebb történetében *Kazinczy* munkáinak — lesz alkalmunk a külön kéziratok s kiadások közt párhuzamot vonni; s az elmaradt figyelemre méltó helyeket összeböngészgetni.”

Az öt köziratváltozat összevetésére azonban napjainkig sem került sor.

Pályám emlékezete

Az a nézet, hogy a *Pályám emlékezetének* megírására *Szemere Pál* indította *Kazinczyt*, napjainkban már nem látszik valószínűnek. E vélemény a *Pályám emlékezetének* kezdő soraira alapozódott: „Eljédek, midőn *Szemere* megszólita, kére, kényszerite, hogy a' miket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész közönségünknek...” Egy legújabbban előkerült forrásból, *Kazinczy*nak 1808-ban *Cserey Miklóshoz* intézett leveléből kiderül, hogy az önéletírás gondolata magában *Kazinczy*ban merült fel: „Tegnap az a' gondolat szálla-meg — írja—,

hogy életemet irom meg születésem olta esztendőnként. Nem a' publicum számára... hanem azért, mert a' maradéknak kedves az, ha Elődjeiket a' legkisebb kicsinsységben is ismerhetik... Ezt a' gondolatot onnan fogtam mert a' napokban láttam, hogy Péter Bátyám... sirásig illetődött meg, midőn, bizonyos dolgot parancsolván, hogy beszéljek-el előtte, azon scenámra jutottam, hogy a' Minister B. Swieten Gottfried, midőn 1791 anno elmozdítatván vallásom miatt a' hivataltól, engem két izben ölelt meg, és így egyszer is két, másszor is két csókot nyomott orcámra."

Egy másik idevágó új adatunk is van. Eszerint *Széchenyi* Ferenc is felszólította *Kazinczy* önéletrajzának megírására. Sajnos *Széchenyi*nek levele ismeretlen, de *Kazinczy* 1810. január 19-én *Jankovich* Miklósnak így ír róla: „Ha a Gróf *Széchenyi* parancsolatjára elkészítem köszönő leveletem, melyben a parancsolathoz képest életem leírásának is állni kell — de — csak képzeld ezt a tilalmat! — szerencsétlenségemnek említése nélkül: — le fogom azt Néked is másolni; még pedig a Gr. *Széchenyi* által említeni tiltott czikelylyel.” *Kazinczy*nak *Széchenyi* számára írt önéletrajzát nem ismerjük, s így nem tudhatjuk, hogy ez beszámol-e vajon az 1804 utáni évekről is, mert az eddig ismert kéziratokban *Kazinczy* csak születésétől (1759) házasságáig (1804) írta meg autobiográfiáját.

Úgy látszik tehát, hogy az önéletrajz gondolata magában *Kazinczy*ban merült fel először, de a munka elkészültében *Szemere* Pálnak s talán *Széchenyi* Ferencnek is van része.

Az önéletrajzból 1827-ig négy változat készült el. *Toldy* Ferenc megállapítása szerint, a „negyedik dolgozat” az, amely *Pályám emlékezete* címen 1828-ban a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent. A munka első része az 1828. évi I. számban jelent meg, majd folytatódott a II., a XI. s befejeződött a XII. számban.

*

A *Pályám emlékezete*nek második kiadója és sajtó alá rendezője *Abafi* Lajos volt. *Kazinczy* *Poetai munkáinak* kiadástörténetét vizsgálva, szoltunk már arról, hogy *Abafi* hogyan jelentette meg a Nemzeti Könyvtár füzet-sorozatában a *Pályám emlékezete*t. A közlést 1878 júliusában kezdte el és ugyanez év decemberében fejezte be. A füzetekből összetevődött *Pályám emlékezete* kötetének címlapjára a befejeződés kelte, az 1879. év került.

Abafi, az első füzet megjelenésekor ismertétét írt a műről a *Hölgyfutár* 1878. július 12-i 28. számában: „*Kazinczy* Ferencz nagybecsü *Pályám emlékezete*... amennyiben 50 év előtt jelent meg először és akkor is csak folyóiratban: a nagy olvasó közönség előtt ismeretlen mű igényével léphet fel. Szándékunk és óhajtásunk azonban oda terjed, hogy a többi kidolgozásokban előforduló bővítéseket s lényeges eltéréseket függelékül hozzá csatoljuk. Meg is tettük már a lépéseket arra nézve, hogy az összes változatok kéziratait ránk nézve hozzáférhetővé tegyük és nincs okunk feltenni hogy kívánságunk elé akadály gördítessek.” *Abafi* — az akkori viszonyokhoz mérten — pontos, megbízható kiadónak bizonyult. Az a tévedése, hogy a négy „szak”-ra osztott „Harmadik könyv”-ben a negyedik „szak” helyett is „Harmadik szak”-ot írt, sajtóhibánál alig több.

Abafi a Pályám emlékezetének kéziratához nem jutott hozzá. A kiadvány címlapjának verzőjén levő „Kiadói értesítés”-ben *Abafi* a kiadás filológiai alapjairól a következőket írja: „Három szöveg állt rendelkezésünkre, u. m. a Tudományos Gyűjteményé, és Kazinczy Gábor hagyatékában két teljes másolat (és némi töredékek); az utóbbiak egyikét azon okból nem véltük a Nemzeti Könyvtár szövegéül elfogadhatni, mert noha a másíknál sok helyt bővebb, de egyes szakaszai ismét olyannyira összevontak, hogy helylyelközzel a tények chronologiai felsorolásává lesznek. A kidolgozás aránytalansága arra birt, hogy szövegül a másik, valamivel rövidebb, de egyuttal kerekébb kidolgozást fogadjuk el; annyival is inkább, mivel e másolatot Kazinczy Ferencnek minden tekintetben rokona: Kazinczy Gábor maga vetette össze az eredetivel, és sajtókész állapotban hagyta maga után. Szándékunk és óhajtásunk oda terjed, hogy e nevezetes művet, mely első megjelenésekor oly rendkívül nagy feltűnést okozott, minden változataiban megismertessük olvasóinkkal, olyformán, hogy a többi kidolgozásokban előforduló bővítéseket és lényeges eltéréseket függelékül hozzá csatoljuk.”

Hogy *Abafi* szándéka teljes mértékben nem valósulhatott meg, nem az ő hibája. A *Pályám emlékezetének* autográf kéziratváltozatai csak a közelmúltban kerültek elő. Ezek közül hét autográf változatot, két másolatot, *Kazinczy* Gáborét és *Toldy* Ferencét az M. T. Akadémia kéziratára őrzí. Ezeken kívül egy autográf szövegváltozat található az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának *Petőfi*-ereklyetárában is. *Aigner* a *Pályám emlékezetéhez* írt „Előszó”-ban ezt mondja: „hét szöveg” van azaz: „az Önéletírás három, és a *Pályám Emlékezete* négy kéziratban.” Ezek nyilván ugyanazon munkának szövegváltozatai kétféle címen. *Aigner* mindegyik kéziratot ismerte, mert az *Előszó*-ban felsorolja őket, de, nem tudjuk miért nem használta valamennyit.

Felsorolásában az első kézirat „Kazinczy Ferenc élete, egyedül maradékainak számokra. Széphalom, májusban, 1814.” 1767-ig terjed. A második cím nélküli kézitról *Kazinczy* a bevezető szakaszban így ír: „A’ munka maradékimnak leve hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel — megkülönböztetés nélkül — láttatni, annyival kevésbbé pedig lemásoltatni ne engedjék, igen nyelvünk ’s literaturánk dolgozó jobb barátjával, kik nékem, egy értelemben, úgy maradékim, mint a’ kik származásokat tőlem vették. Ezek írják ki, a’ mit céljaikra valónak látnak, ’s tegyék, a’ mit annak java kívánni fog.” A harmadik kézirat ezzel a címmel van ellátva: „Az én Életem. Barátimnak, literaturánk barátjainak, ’s legközelebb gyermekeinek. Kazinczytól. Széphalom, 1817.”

A második kézirat teljesebb az elsőnél, a harmadik pedig mindkettőnél. Az utóbbi 1781-ig számol be az eseményekről. Ezt dolgozta át *Kazinczy Szemere* biztatására és tette közzé — mint már mondtunk — a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi füzeteiben. *Abafi* tudomása szerint, ezt „élete utolsó éveiben még háromszor dolgozta át szerzője; mind a három Kazinczy Gábor hagyatékából a m. t. Akadémia birtokába ment át.” Mivel már e másolatoknak autográf szövege is előkerült, hét eredeti kéziratot számlálhatunk. Most viszont ismeretlen *Kazinczy* Gábor *Abafinál* említett két másolata. A sok szövegváltozat közötti különbségről itt nem szólhatunk; ez későbbi feladatunk lesz. De megállapíthatjuk, hogy az *Abafi*-féle kiadás

még ma is a legjobbnak, legteljesebbnek tekinthető. Szövegközlése után bőséges jegyzetanyag és külön névmutató következik.

*

A harmadik kiadás *Váczy* János gondozásában ugyancsak a versekkel közös kötetben jelent meg, a Franklin-Társulatnál, mint a Magyar Remekírók 7. kötete. Ugyanebben az évben e kiadásnak egy sorozaton kívüli utánnomása is megjelent. *Váczy* jegyzetei a *Pályám emlékezete* kiadásairól: „először teljesen s híven a MT Akadémiában őrzött azon példányhoz, amelyet Kazinczy utolsó éveiben sajtó alá készített, ellátva azt a nyomtatónak adott aprólékos utasításokkal.”

A *Pályám emlékezete* negyedik kiadását a Kisfaludi-Társaság megbízásából *Dézsi* Lajos rendezte sajtó alá *Kazinczy* Ferenc *Poetai munkáival* közösen az Élő Könyvek Magyar Klasszikusok sorozata első köteteként. Ezt a kötetet a Franklin-Társulat adta ki 1928-ban. *Dézsi* nem tüntette fel, hogy melyik kéziratot használta.

Az ötödik kiadás *Benedek* Marcell közreműködésével Singer és Wolfner kiadásában jelent meg 1943-ban. Nem derül ki, hogy *Benedek* melyik kéziratot használta, csak azt jegyezte meg, hogy a „lehető legteljesebb” szöveget közli. *Gálos* Rezső recenziójában cáfolta ezt az állítást: „helytelen megjegyzése a kiadónak, hogy a lehető legteljesebb szöveget állította össze.” *Gálos* összevetette a *Benedek*-féle szöveget az addig megjelentekkel, s úgy találta, hogy az „éppen nem a legteljesebb, sőt igen sok pótolni való volna benne.” Kifogásolta a magyarázó jegyzetek hiányosságát és a kiadó „megjegyzésében megígért tárgymutató” elmaradását.⁵ A kötet külső és belső címlapja is eltér egymástól.

A *Pályám emlékezete*nek hatodik kiadása 1956-ban a Magvető kiadásában jelent meg, a Magyar Könyvtár egyik köteteként. A sajtó alá rendezést és a jegyzetelést *Orosz* László végezte.⁶ A szövegösszehasonlításból kitűnik, hogy *Orosz* *Váczy* János 1903-ban megjelent kötetének szövegét követte; az ebből hiányzó részeket a *Tudományos Gyűjtemény* és az *Abafi*-féle kiadásból jegyzetekben egészítette ki. *Orosz* Lászlónak már rendelkezésére állott volna az Akadémia kéziratárában az önéletírás minden szövegváltozata — kár, hogy egyiket sem használta. Módja lett volna, hogy figyelembe vegye a *Kazinczy* által kiadásra szánt kéziratban a szerző s e mellett a cenzura törléseit. *Toldy* írja *Kazinczy*ynak 1828. január 21-én a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent kézirat szövegéről: „A’ minusokkal teli sorok a’ cenzor kegyetlen kezeinek nyomdoki.” Kifogásolható az is, hogy *Orosz* László változtatott *Kazinczy* eredeti szövegének az elrendezésén. Külön kikezdéssel közli az egy bekezdésen belüli párbeszédese részeket, s ott is megváltoztatja a bekezdéseket, ahol a szöveg nem párbeszédszerű.

Fogságom naplója

Kazinczy először a *Pályám emlékezete* „Harmadik szak”-ában írta le fogsága idejét 1794. dec. 14—1801. jún. 28-ig. Amikor a *Tudományos Gyűjtemény*ben 1828-ban sajtó alá rendezte önéletrajzát, barátainak elpanaszolta,

hogy a cenzura miatt sok mindent nem írhatott meg őszintén, részletesen. Talán a cenzura törlései miatt határozta el fogságának teljes, külön kötetben való leírását. Jól tudta, hogy fogságának története egyhamar nem láthat nyomdafestéket, a legkényesebb vonatkozásokról, a Martinovics összeküvérsről és pörről ebben a munkában sem mert írni, ahogy önéletrajzában sem. Még kéziratban sem akart olyan művet tartani otthonában, ami miatt kellemetlenségei lehettek volna.

Érthető, hogy a *Fogságom naplója Kazinczy* életében nem jelenhetett meg, sőt jódarabig halála után sem. Először a szabadságharc idején kínálkozott alkalom a kiadásra. A lehetőséget 1848-ban Pásztor Dániel ragadta meg s a *Vabot* Imre által szerkesztett *Országgyűlési emlék*-ben (63—87. l.) közzétette az idáig alig ismert művet *Kazinczy Ferenc fogsága naplója (Egy biteles adat a Martinovicsi pör részleteihez.)* címmel. A szövegközlést Pásztor „Előzmény” című bevezető sorai nyitják meg: „A sötét idők napjai lejártak, s a szabadság fiai háládatos kezekkel törlik le a múltak tükréről a vak önkény s igazságtalanság koromlehelletét.” Ez után következik a szöveg az „eredeti ortografia szerint”. Hogy a meglevő kéziratok változatok közül Pásztor Dániel melyiket használta, nem derül ki. A kiadás szövege *Kazinczy* budai fogságáig tart, 1794. dec. 14—1795. aug. 20-ig. A szöveg között *Kazinczy* öt rajzáról készült másolat van: a budai ferencesek templomáról és udvaráról három alaprajz, a gárdaépület alaprajza és a budai vár dombja a vesztőhellyel.

Húsz év múlva, 1869-ben a *Fogságom naplójának* ez a szövegrésze a budai fogságig, név nélkül, folytatásos cikkekben újra megjelent a *Vasárnapi Újság*ban a 6—12. számban. Az újság szerkesztője, Nagy Miklós lapalján, csillag alatt a következőket írja: „Kazinczy Ferencznek 1794—5. évi budai fogságában vezetett naplóját Milesz Béla tiszafüredi ref. lelkész úr szíves közlése szerint adjuk, ki azt Kazinczy Gábor bánfalvi könyvtárából, az ott lévő eredeti kéziratból hiven másolta le.” Itt téved a szerkesztő, — tudjuk, hogy *Kazinczy* nem a börtönben írta fogsága naplóját, hanem 1828-ban. Az újságban megjelent második kiadásnak szövege tartalmában azonos az elsővel, de fogalmazásban többhelyen eltér attól. A szövegbe itt jóval több *Kazinczy*-rajz ékelődik: az alsóregmeci ház alaprajza, a ferencesek templomának, kertjének és rendházának alaprajza, *Kazinczy* zárkájának rajza, a refektorium asztallal, a vérhely Budán, a vár dombja a vesztőhellyel, a folyosó rajza a cellákkal, bejelölve *Kazinczy* és *Verseghyé*, végül a gárdaépület felső sora.

Néhány évvel később, 1873-ban a *Vasárnapi Újság* folytatta *Kazinczy Ferencz fogsági naplójá*-t. Ez a „második fogás” folytatásos cikk a 35—47. számig. A szövegközlést ismeretlen sajtó alá rendező sorai előzik meg: „A napló ama közleménnyel, mely az elítéltetésig terjedt, a budai fogságig nincs befejezve; s most alkalmunk van annak második fogását is, az eredetiből vett másolat után közölni. E második részt az teszi különösen fontossá, hogy még eddig sehol sem jelent meg s mi közöljük most legelőször. Ez az oka, hogy kisebb érdekű részleteit sem hagytuk el; oly időkből s oly ember emlékirataiban semmi, a legmellékesebb részlet sem lehet érdektelen.” A szöveg között *Kazinczy* rajzai közül a következőket találjuk: a brünni vár udvara, az obroviczi fenyítő-ház udvara körben a cellákkal. Ugyanitt

a várta (a katona sétálója), Kufstein vára, a koralakú folyosóval és cellák rajzával, végül Munkács vár folyosója a cellákkal.

Ez az utóbbi közlés, mint a két első kiadás folytatása, teljessé teszi a *Fogságom naplójának* a szövegét.

A napló teljes kéziratát könyvalakban először *Alszegehy* Zsolt rendezte sajtó alá, *Kazinczy* halálának százados évfordulójára, 1931-ben. Ez a szöveg *Toldy* Ferenc az Akadémia könyvtárában őrzött másolatának kiadása. A kéziratot követően *Toldytól* a következő feljegyzés található: „Leírom Pesten, September 17-kén 1831 délben végezve az utolsó sorokat, *Kazinczy* saját kéziratából, mellyet még 1828 d eszt. tett le nálam, azt nyilatkoztatván, hogy tartsam meg, s ha az ő halála után úgy találom, hogy gyermekei ezen irómanyt meg tudják becsülni, adjam azoknak által.” A napló idegen nyelvű részeinek magyar fordítását *Alszegehy* a szövegközlés után, a jegyzetekben adja.

A *Fogságom naplójának* következő kiadása, *Geréb* László munkája. Ez 1948-ban, az Új Könyvtár 15. köteteként látott napvilágot. A szövegközlés előtt *Geréb* „A könyv szövege és anyaga” címmel a használt kéziratról is tudósít: „Mostani kiadásunk alapja *Kazinczy* kéziratának egy közel egykoru másolata, mely nemrégén Bihar megyében került elő... Kertész Dániel volt szíves felhasználásra átengedni.” Ez az egyetlen olyan kiadás, mely tartalmazza *Kazinczy* *Szirmay* Antal munkájához⁷ 1811-ben írt kiegészítéseit: *Jegyzések a magyar jakubinusok története históriájához*. Gyarapodása a kötetnek az is, hogy *Geréb* közli a *Pályám emlékezetének* „Harmadik könyv”-éből a *Kazinczy* fogságára vonatkozó szövegrészeket, kurzív szedéssel különbözteti meg ezeket az alapszövegtől. A rajzok helyett a szöveg között csak leírásukat kapjuk a megfelelő helyen, zárójelben, de a kötet végén megtaláljuk az eredeti rajzokról készült fotókópiákat. Az idegen szövegek fordítását és a jegyzeteket *Geréb* a lap alján helyezte el.

A teljes napló harmadik kiadását *Tolnai* Gábor rendezte sajtó alá 1951-ben. Ez a szöveg a *Toldy*-féle másolat újra-kiadása, melyet *Alszegehy* is használt. A szövegközlést *Tolnai* Gábor bevezető tanulmánya előzi meg. A kötet végén a sajtó alá rendező a kiadásra vonatkozó tudnivalókat jegyezte fel. Az idegen nyelvű szövegeket zárójelben követi a magyar fordítás.

A *Fogságom naplójának* autográf kéziratát ma nem ismerjük. Tudjuk, hogy 1869-ben még megvolt. Ekkor a *Vasárnapi Újság* a 7. számban, A *Martinovics*-pör 1795-ben című cikk -á-r- betűjelek alá rejtőzött írója feljegyezte, hogy *Milesz* Béla tiszafüredi ref. tanító kezében volt, aki „az egész kéziratot az eredetiből másolta le, a benne foglaltató rajzokkal együtt”. A nyomtatásban megjelent szövegek összevetése hozzávetőlegesen eldöntené, hogy hány szövegváltozatot kell nyilvántartanunk.

Kazinczy levelezése

Kazinczy levelezésének kiadására az első kísérlet — láttuk — az akadémiai kiadás keretében történt. *Bajza* és *Schedel* úgy kezdték meg a levelezés közzétételét, hogy *Kazinczy* *egy-egy személyhez írt leveleit választották egy-egy kötet anyagául*. Úgy látszik, azonban, hogy ez az eljárás

nem csupán módszertani tévedés volt, hanem egyszersmind pénzügyi megfontolásokból eredő kényszermegoldás is.

Kitűnik ez onnan, hogy a sajtó alá került első leveleskötet amely a *Kis* Jánoshoz intézett *Kazinczy*-leveleket tartalmazza, *Kis* Lajosnak, *Kis* János fiának anyagi támogatásával látott napvilágot. *Bajza* és *Schedel* a kötet „Előbeszéd”-ében köszönetet is mondtak nagylelkűségéért. A kötet ajánlása is *Kis* Lajosnak szól „a’ nemzeti nyelv és irodalom zaj nélkül de buzgó pártolójának.” Úgy látszik azonban a levelezéskötet még így sem hozta meg az Akadémiának ráfordított költségeit, mert különben az Akadémia aligha engedte volna át a következő leveleskötet kiadásának jogát *Kilián* Györgynek. Hiszen elhatározott szándéka volt a levelek kiadásának folytatása: „Ha az irodalom’ baráti kedvezőleg fogadandják *Kazinczy* Ferencz’ leveleit, nem fogunk késni a’ harmadik kötetet is mellybe a’ D. Szentgyörgyi Józsefhez írottak vannak szánva, sajtó alá bocsátani.” A *Kilián*-féle, 1845-ben megjelent kötet előszavában *Bajza* és *Schedel* már a kiadvány megjelenésének sikerétől tették függővé a többi *Kazinczy*-mű kiadását: „Ha a’ jelen kötet’ fogadtatása derék kiadónkat csak némileg fedezendi, módunk lesz egy újabb kötetben a’ közönséget a’ legérdekesbbel megörvendeztetni, mit a’ literaturának a’ nemben nyújthatni.” A jelek szerint azonban *Kilián* kísérlete sem hozta meg az üzleti sikert, mert további kötetek kiadására ez a kiadó sem vállalkozott. Mindössze az történt, hogy az utóbbi kiadvány 1857-ben utánnyomásban újra megjelent. *Kilián* azonban a címlapon vastag betűkkel felhívta olvasói figyelmét arra, hogy itt Olcsó Kiadás-ról van szó.

A *Kilián*-féle 1845. évi leveleskötetben, amely *Szentgyörgyi* Józsefhez, ifj. *Szilágyi* Sámuelhez, *Csokonai* Mihályhoz és *Ercsei* Dánielhez írt *Kazinczy*-leveleket tartalmaz, az ajánlás „Péczeley Józsefnek, József fiának, . . . a hazai tudományosság szerencsés emelőjének” szól. Feltételezhető, hogy ez alkalommal csakúgy, mint előbb *Kis* Lajos, *Péczeley* fia járult hozzá a kiadás költségeihez.

Ennek a kötetnek levelesanyagát is, mint a *Kis* Jánoshoz írottakat, a címzettek hagyatékából szerezték meg a szerkesztők, s az átengedésért az előszóban mondtak köszönetet: „A’ mit itt adunk, a’ *Csokonai* írásai közt talált eredetiekről van véve, ’s érettek *Gaal* László tbiró ur ritka előzékenységének vagyunk lekötelezve. Az ifj. *Szilágyi*hoz és *Ercsei*hez írottak *Ercsei* vejének *Sárváry* Jakab urnak, Pál fiának, köszönjük. A’ *Szentgyörgyi*hez intézettek, mik a’ kötet legnagyobb részét teszik, a’ miket egyenesen a’ levélvevő veje *Péczeley* József barátunk szívességéből adunk, és szinte az eredetiekből.” A leveleskötetek csak a *Kazinczy* által írott leveleket tartalmazták, a címzettek válaszait nem. A kiadók, talán a terjedelem miatt nem adták a teljes levelezést, hiszen abban sem voltak biztosak, hogy leveleket, mint különleges írásformát szívesen olvas-e a nagyközönség. Nem tudták, hogy vajon a *Kazinczy*-levelek magánjellegű közlései megnyerik-e az olvasók tetszését. Ezért írták az első kötet előszavába: „Lesznek, kik sok aprólékosság, különösen a’ levélíró és Családja egészségi ’s házi állapotjait illetők mellőzését fogják óhajtani.”

Bajza és *Schedel* nem készítettek szövegmagyarázó jegyzeteket a leveleskötethez, de a sajtó alá rendezés és szövegközlés módjáról beszámoltak.

A Kis Jánoshoz intézett *Kazinczy* y-levelek kiadásának előszavában olvassuk: „El kell mondanunk, hogy a’ levelek nem jöhettek ki egészen úgy mint óhajtottuk; de magunk részéről is történtek törlések, vagy nevek’ elburkolása, érdeketek iránti tekintet azt multhatatlanul parancsolni látszott.” A *Szentgyörgynek*, ifj. *Szilágyinak*, *Csokonainak* és *Ercseinek* írt levelek első, *Kilián*-féle előszavából viszont megtudjuk, hogy a szerkesztők megváltoztatták a sajtó alá rendezés szempontjait: „a’ mit adunk, kicsinyes hűséggel van adva egész a’ helyesírási ingatagságig, melly *Kazinczy*t gyakran meglepte. . . a’ közönség’ igényéhez idomított levél nélküli azon őszinteség’ zamatját ’s naivságot, melly, mihelyt a’ két barát tanu előtt kénytelen folytatni kölcsönös gondolatközlést, csakhamar elröppen.” *Bajza* és *Schedel* tehát a levélszövegek kétféle közlési módját is megpróbálták, de egyik sem szerezte meg a kívánt közönségsikert.

Az ekképpen félbehagyott *Kazinczy* levelezésre csak az 1859-es *Kazinczy*-év hívta fel ismét az Akadémia és a magyar társadalom figyelmét. Ennek a *Kazinczy*-ünnepségnek országos jelentőségéről az 1869. évi *Vasárnapi Újság* ismeretlen cikkírója így emlékezett meg: „a magyar nemzet, mint nemzet ülte meg *Kazinczy* születésének százados évfordulóját, mely 1849. után az első önérzetes, férfias lépés volt nyomasztó viszonyaink megváltoztatására. Aldozott ebben a nemzet a mult nemes küzdelmeinek, egy reformátor érdemeinek, s tüntetett a jelen ellen a jövő érdekében.”⁸ Ebben a lelkes hangulatban *Gyulai Pál* a kolozsvári 1859. évi ünnepségen mondott beszédében keserűen állapította meg, hogy *Kazinczy* összes művei és levelezése nincsen összegyűjtve hozzá méltó kiadásban.

A *Gyulai* szavain, és *Dessewffy* Emil Pesten elhangzott indítványán felkelésült írók a *Kazinczy* y-kiadványok költségeire közel ötvenezer forintos gyűjtéssel létrehozták a „*Kazinczy* y-alap”-ot.⁹ A *Kazinczy*-kiadások folytatására azonban még most sem kerülhetett sor. A *Kazinczy*-alap jelentős részét *Kazinczy* nehéz anyagi körülmények között élő családtagjainak segélyezésére kellett fordítani. Ebből a tőkéből vásárolták vissza *Kazinczy* széphalmi házáat és kertjét. A segélyezések és a széphalmi birtok rendbentartásának terhéért csak az 1870-es években szabadult fel a *Kazinczy* y-alap. Az Akadémia igazgató tanácsa csak 1877-ben gondolhatott újból a megszakadt *Kazinczy*-kiadás folytatására, illetve, a kiadást előkészítő munkák megindítására. 1884-ben végre anyagilag is lehetővé vált, hogy *Kazinczy* munkáit és levelezését az Akadémia az első kiadásnál teljesebben közrebocsássa. *Kazinczy* összes munkáinak kiadását a levelezéssel kezdték el, mert úgy gondolták, hogy a nagy író munkái legpontosabban a saját levelezéséből előkerült forrásanyaggal lesznek dokumentálhatók.

Mielőtt *Kazinczy* teljes levelezésének akadémiai kiadása megindult, még az 1859. évi jubileum lelkes hangulatában megjelent néhány részletkiadvány. *Kazinczy* Gábor *Kazinczy* unokaöccse, kiadványsorozatot akart indítani *Széphalom. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* címmel. A sorozatból azonban csak egy kötet jelent meg 1860-ban: *Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel*. A sorozaton kívül, de ugyancsak *Kazinczy* Gábor kiadásában jelent meg két leveles kötet: *Kazinczy Ferenc levelezése Kisfaludy Károllyal és ennek körével*. (Pest, 1860.) és *Gróf Dessewffy József bizalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel 1793—1831*. (Pest, 1860—1864. I—III kötet.)

Ugyancsak 1860-ban jelent meg *Gulyás Elek* sajtó alá rendezésében *Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közti levelezés 1822-től 1831-ig*. *Gulyás Elek* bencés tanár természetesen elhalt rendfőnökének nevét emelte ki és írta elsőnek a címben. Mikor azonban *Abafi Lajos* ezt a kiadványt 1873-ban újra megjelentette, megfordította a címet: *Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor közti levelezés 1822-től 1831-ig*. Ez a második kiadás a címszöveg kivételével pontos mása az elsőnek. Jegyzetek egyik kiadáshoz sem készültek.

Zádor Gyula atyjának, *Zádor György*nek összes műveit akarta sajtó alá rendezni *Zádor György emlékezete* sorozatcím alatt. A több kötetre tervezett sorozat első és egyetlen, kötete a Révai Testvérek kiadásában 1886-ban jelent meg: *Zádor György levelezése Kazinczy Ferencszel 1823—1831*. címen.

Semmit sem tudunk a *Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálnak 1806—1816*. című, 1846-ban, Lipcsében F. W. Grunov kiadónál megjelent munka kiadásának körülményeiről.

A *Kazinczy*-levelezés teljes kiadása ennyi kisebb részlet megjelenése ellenére sem került le a napirendről. Az egész magyar társadalom nevében írta 1869-ben a *Vasárnapi Újság*: „Itt az idő, hogy a nemzet, s legelső sorban az Akadémia megemlékezzék róla s határozza el műveinek egy önálló, teljes kiadását. Ezt Kazinczy szelleme, irodalmunk jövője és saját becsületérzetünk követeli.” A cikk elsősorban a levelezés kiadását sürgette. Erre úgy vélte „Toldy Ferenc volna a legilletékesebb, ha ő meg nem volna annyira elfoglalva, hogy Kazinczy életét sem bírta kiadni 10 év alatt, daczára annak, hogy az Akadémia firmája alatt s előfizetési uton lön megkezdve kiadása.”

Az anyagi nehézségek elhárítása után az Akadémia végre 1884-ben hozzálátott a teljes levelezés kiadásának előmunkálataihoz. A „*Kazinczy-alap*” gondnoka, *Gyulai Pál* felügyelete mellett megbízták *Nagy Sándort* a Nemzeti Múzeumi Könyvtár könyvtárosát, *Kazinczy Ferenc* levelezésének összegyűjtésével, feldolgozásával és sajtó alá rendezésével. Három évig tartó gyűjtőmunka után azonban *Nagy Sándor* 1886. jún. 20-án váratlanul elhunyt. A nagy megbízatást még ez év szeptemberében *Váczy János* vette át. Ugyanekkor — mivel *Gyulai Pál* számos más szerkesztői és kiadói elfoglaltsága miatt lemondott a kiadás felügyeletéről — a kéziratok feldolgozásának irányítására a „*Kazinczy-alap*”-ból „*Kazinczy-Bizottság*” alakult. Ennek elnöke *Zichy Antal* volt, tagjai *Heinrich Gusztáv*, *Beöthy Zsolt* majd helyette 1889-től *Ballagi Aladár*. *Váczy János* a bizottság jegyzőjének tisztét töltötte be.

A *Kazinczy-Bizottság* az író kéziratait a Bajza—Schedel-féle két „osztály”-os tagolástól eltérően, három csoportba rendezte: 1. Eredeti művek. 2. Fordítások. 3. Levelezés csoportjába. Az eredeti művek gondozását *Beöthy Zsoltra*, a fordításokét *Heinrich Gusztávra*, a levelezését *Váczy Jánosra* bízták. *Heinrich Gusztáv*, *Beöthy Zsolt* és *Ballagi Aladár* azonban nem jutott hozzá *Kazinczy* műveinek sajtó alá rendezéséhez. Az Akadémia kiadói tervét csak *Váczy János* valósította meg.

*Váczy*¹⁰ közel harminc évig dolgozott *Kazinczy* levelezésének huszonegy vaskos kötetben közzétett tudományos, kritikai kiadásán. Már kora ifjúságától fogva élvezte a Magyar Tudományos Akadémia bizalmát 1886-ban, amikor az Akadémia a *Kazinczy* levelezés összegyűjtésével, tudományos

feldolgozásával és sajtó alá rendezésével megbízta, 27 éves volt. Az ő érdeme, hogy kidolgozta és megvalósította a levelezéskiadványoknak azóta is egyetlen helyes módszerét, a leveleknek szoros időrendbe rendezését.

Váczy munkája előtt csak egyetlen nagyobb terjedelmű írói levelezéskiadvány jelent meg, *Arany* János levelezése író barátaival *Arany* László sajtó alá rendezésében. Ezt a *Kazinczy*-levelezés megindítása előtti évben adták ki, 1889-ben. Ez a munka azonban intő példa lehetett *Váczy* Jánosnak arra, hogy *Arany* László eljárását a levelek levelező-társak szerinti csoportosítását ne kövesse.

A huszonegy kötetes levelezéskiadvány *Kazinczy* által írt és hozzá intézett, összesen 5393 db levelet közöl időrendben, 1763. febr. 16—1831. aug. 30-áig a félbenmaradt utolsó levélíg. *Váczy* csak a *Kazinczy* inspektorsága alatt írt hivatalos aktaszerű levelezést nem osztotta a baráti levelezés közé. — Ennek összegyűjtése és kiadása ma is előttünk álló feladat. *Kazinczy* levelezéséből 1890-től 1911-ig az 1897. év kivételével minden évben megjelent egy kötet. A kötetek egyenként legalább hatszáz lapra terjednek. A levelek szövegét minden kötetben hosszú bevezető tanulmány előzi meg: a feltárt levelezésanyag irodalomtörténeti értékelése. A levelek szövege után a jegyzetanyag következik, majd névmutató, végül a levelek mutatója, előbb időrendben, azután levélírók betűrendjében. Sajnos, nem tudjuk, hol lappang, vagy egyáltalában megvan-e még valahol *Váczy* óriási jegyzet-apparátusa, amelyet a kiadványsorozat feldolgozásához készített. Csak egy kis töredék található meg az Akadémiai Könyvtár kéziratárában. *Váczy*, ha csak lehetett, az autográf leveleket publikálta, s csak ezek hiányában közölt levélmásolatot vagy nyomtatásban megjelent szöveget. Minden levélszöveg után feltüntette, hol, melyik könyvtárban található a kézirat, vagy kinek a magántulajdonában van, s esetleg hol került már kiadásra.

Az óriási levelezés összegyűjtése mellett a szövegközlés módja is sok gondot okozott *Váczy*nak. Kiténik ez 1890. febr. 6-án *Szilády* Áronhoz írt leveléből: „A *Kazinczy* levelezésének 1. kisedett ivét van szerencsém ide mellékelve megküldeni s alázatosan kérni a Nagytiszteletű Urat: kegyeskedjék ezt főleg a kiállítás szempontjából bírálat alá venni s észrevételeit reá megtenni. Az orthographia az eredeti ugyan egészen: de ez alól a rövidítések kivételt képeznek. Hogy főleg a rövidítésekre nézve tájékozhasssa magát a Nagytiszteletű Ur: idecsatolok az első szedésből 2 levelet, amelyeknek a 11. és 16. lapját méltóztassék az idecsatolt egész iv megfelelő lapjaival összevetni. A különbség azonnal szembetűnik. Az egész levelezésben így óhajtanék eljárni, mert *Szilágyi* S., *Fraknói*, *Fejérpataki* és *Nagy Gyula* uraknak is ez a véleménye. Apró rövidítést zárójellel megjelölni: szerintük egészen nevetséges eljárás. Kegyeskedjék a Nagytiszteletű Ur becses nézetét erre vonatkozólag is pár sorban velem közölni és ez ivet lehetőleg mennél előbb hozzám visszajuttatni.”¹¹

Váczy óriási erőfeszítést tett az országban szerteszét található *Kazinczy* levelek összegyűjtésére. Kiadványsorozata utolsó (21.) kötetének a bevezetéséből tudjuk meg, hol mindenütt, mely könyvtárakban, tudományos intézetekben és magánszemélyek gyűjteményében kutatott s tárt fel *Kazinczy*-leveleket. Amde bármily körültekintéssel végezte is kutatását feltáró munkája nem lehetett teljes. Ezzel ő maga is tisztában volt. Első kötetének elő-

szavában így utal e munkának beláthatatlanságára: „A Kazinczy-Bizottság ... minden lehető eszközt felhasznált hogy a kiadandó levelezést menrél teljesebbé tegye. Alig dicsekedhetünk vele, hogy gyűjteményünk így is igazán teljes volna. Kazinczy levelezését teljesen összegyűjteni, majdnem olyan lehetetlen, mint bármely nyelvnek teljes szótárát megírni.”

Igazá volt! Halála után kilenc év alatt 255 ismeretlen, illetve folyóiratokban, napilapokban szétszórtan publikált Kazinczy-levél került elő. Ezeket 1927-ben az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának felügyelete alatt egy kiegészítő, 22. kötetbe foglalva *Harsányi* István tanár, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvtárosa rendezte sajtó alá. Ebben a kötetben foglalt anyaggal a levelek száma 5648-ra emelkedett. A levelek sora 1764. dec. 3—1831. aug. 15-ig terjed. A feldolgozó munka közben előkerült újabb 10 levelet *Harsányi* a szövegközlés végéhez csatolta, folytatólagos sorszámozással.

A 22. kötet megjelenése óta elmúlt 32 év alatt újabb 281 ismeretlen, illetve periodikákban megjelent *Kazinczy*-levél került napvilágra. Ennek az anyagnak kiadása az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének irányítása mellett napjainkban történt meg. A levelek száma e kötettel 5933-ra növekedett. A legkorábbi levél 1782. jan. 3-i, a legkésőbbi 1831. jún. 19-i keltezésű. Mint *Harsányi* munkája, ez a kötet is követi *Váczy* János tudományos feldolgozási módját és rendszerezését.

Az évek hosszú folyamán megjelent levelezéskötetekre az egykorú szakfolyóiratok alig figyeltek fel; az *Irodalomtörténeti Közlemények* egyszer sem ismertette a nagy munkát, az *Egyetemes Philologiai Közöny* pedig csak négy alkalommal. Kötetenként csak az *Akadémiai Értesítő*ben jelentek meg róla szóló recenziók — többször magának *Váczy* Jánosnak tollából. Milyen különös, lehangoló tény: *Váczy* János évek, évtizedek munkájával mintaszerű levelezéskiadványt készített, s a Magyar Tudományos Akadémia tudósai között nem akadt senki, aki ezt a hatalmas opust méltatni kívánta volna a szerkesztőség időről időre magát a sajtó alá rendezőt volt kénytelen megszólaltatni.

Miután végigkísértük a *Kazinczy*-levelezés kiadásának viszontagságos hosszú útját, s fel tudjuk mérni a napjainkig megvalósult hatalmas program jelentőségét, — befejezésül nézzük meg, hogy mint vélekedett leveleinek kiadásáról annakidején maga *Kazinczy*. Ha idevágó megnyilatkozásait számbavesszük, azt látjuk, hogy sokféle aggály, ellenkezés élt benne a levelezéskiadás felmerült tervével szemben. A kiadásra biztatók egyike, *Döbrentei* Gábor 1822. júniusában ezekkel a szavakkal próbált hatni *Kazinczyra*: „Minden egyéb még nyomtatlan munkád kijöhet, barátom, haláloed után is, mert fenn maradó barátid közül valamelyik el fog járni azok kiadásában, megtenném azt péld. ok. én is készséggel, de levelezéseidet újra szükségképen végig kellett nézni még tekintened, most azokat még magadnak kell új rendbe hoznod... Neked valóban a' levél írásod könnyűsége, kelleme, ingere, új érdemeket fogja mutatni az Olvasó közönség előtt, 's örök vesztesége lesz Literaturánknak, ha ezen szíves kérésemet teljesíteni nem fogod.”¹² *Kazinczy* azonban igyekezett kitérni a feladat elől, 1822. jún. 18-án így felelt *Döbrentei*nek: „Barátom, én öregszem, 's sok el nem végzett dolog várja kevés időmet. Levelezőim csomójukat végig olvasni, arra nem marad időm;

feleleteim pedig nálam nincsenek-meg.” Utóbb mégis engedni akart a rábeszélésnek. *Kis* Jánosnak pár hónap múlva, október 25-én így írt: „Leveleink újra dolgozásához hozzá fogtam. Nehéz munka... melly sokat nem lehet elmondani nyomtatásban.” De évek múlva egyre határozottabbá vált a meggyőződése, hogy nem lehet levelezését kiadni. 1826. dec. 2-án *Döbrenté*inek így nyilatkozik: „Én nem szeretem a’ levelek kiadását, hanemha azok, a’ kik írták végig tekintik. Melly sok van amit barát barátoknak mondhat; de nem minden Olvasónak. Kell e’ azt tudni Trattnernek, hogy nekem ellene panaszsom volt? kell e’ azt a’ Tud. Gyűjt. Dolgozóinak tudni, hogy én némmel felvett darabot szemétnék nézek.” Néhány hét múlva 1827. februárjában Toldyhoz írt levelében már határozottabban tiltakozott a levelek kiadása ellen: „Arra intesz, hogy leveleimet adjam ki. Én pedig szeretném, ha írni nem tanultam volna meg, mint hogy azt lássam, mint trombitáltatik ki a’ publikumnak, a’ mit barátimnak írok, ’s bizalommal.” A kiadáshoz legfeljebb kihagyásokkal, törlésekkel járult volna hozzá: „Én elhiszem, hogy [leveleim] kiadása a’ publikumnak öröme lehet — írta ugyanakkor Toldynak — de akarnád-e Te, hogy leveleid úgy amint írtad, kiadassanak — híred nélkül — törlések nélkül?” Ilyen kétségek között, az élete vége felé járó *Kazinczy*tól természetesen nem lehetett várni egy levelezés-kiadvány megvalósítását. A feladat túlságosan nagy volt és túlságosan bonyolult ahhoz, hogy az akkori viszonyok között megoldható legyen.

Mégis a *Kazinczy*-hagyatéknak ez a legterjedelmesebb, legtöbb problémát magában rejtő része lett az egyetlen, amelynek tudományos értékű, kritikai jellegű kiadása megvalósult.

*

Szemlénknek végére értünk. A *Kazinczy*-kiadástörténetről adott körképünk — jól tudjuk — még hogy maga után kívánnivalókat. A kiadástörténet egészéhez hozzátartozott volna egy-egy kiadás társadalmi hátterének vagy üzleti szempontjainak feltárása is, továbbá annak a hatásnak bemutatása, amelyet az egyes kiadványok az olvasóközönségre tettek, vagyis a művek társadalmi visszhangjának vizsgálata is. Minderre azonban egyelőre nem térhettünk ki. Először az alapvetést akartuk elvégezni: a kiadástörténet külső tényeinek megismertetését. A belső történet feltárása további kutatásokat kíván s második lépcsője lehet a kiadástörténet programjának.

Kazinczy egyike a legelső s legnagyobb magyar bibliofilnek. Őmaga rendkívüli gondot fordított kiadványainak külső csinosására, ízléses kiállítására. Művészi metszeteket is előszeretettel alkalmazott. Súlyos anyagi áldozatokat hozott azért, hogy a sajtó alá kerülő művei az esztétikai mértéket is megüssék. Annyi kiadót látott között művei között még sincs egyetlenegy bibliofil kiadás sem. Az eddig megjelent könyvek kiállítása, külseje, belseje, feltűnően egyszerű, igénytelen. Az akadémiai kiadás papirosa foszlós, az *Abafi* kiadása török. *Kazinczy* arcképét csak egy-két kiadásban találjuk meg az előzéklapon. Egykorú metszetek, arcképek, *Kazinczy* háza, az író sajtó alá rendezésében megjelent munkák díszítményei stb. — hiányoznak *Kazinczy*-kiadványainkból, pedig képanyagunk bőven van. Talán a *Rexa*

Dezső sajtó alá rendezésében megjelent *Árnyékrajzolatok és Pestre* című munkák közelítik meg valamennyire a bibliofil kiadást. Az előbbit *Kazinczy* rajzai az utóbbit egykorú metszetek díszítik.

Mikor ezen Évkönyv sajtó alá rendezése már befejeződött, akkor jelent meg *Szaunder József Kazinczy Ferencz* válogatott művei című munkájában, a fellelhető legteljesebb szöveg közlésével a *Tövisek és Virágok*, a *Pályám emlékezete*, a *Fogságom naplója*, a *Magyarországi utak* és az *Erdélyi levelek*.

Jegyzetek

1. A beszámoló teljes szövege: *Kazinczy Ferencz Eredeti poetai munkái* (Buda, 1836) előszavában V—IX. l.
2. U. a. IX—X. l.
3. *Lev.* XXI. k. 521—522. l.
4. Minden „könyv”-höz külön-külön írt jegyzetek
5. *Irod. tört. Közl.* 1943. 160—161. l.
6. Erről a kiadásról írt recenziót ld. *Irod. tört. Közl.* 1956. 4. sz. 507—509. l.
7. *Szirmay Antal: Magyar jakobinusok története históriájához.*
8. *Kazinczy Ferencz 110-dik születésnapjára.*
9. *Lev.* I. k. VIII. l.
10. Emlékezzünk meg itt most arról is, hogy 1959-ben volt *Váczy János* (1859—1918) születésének századik évfordulója. Helyezzük sírjára a megbecsülés koszorúját *Sebestyén Gyula*, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának szavaival, aki e lelkes *Kazinczy*-kutató munkájának irodalomtörténeti jelentőségét ezekkel a szavakkal összegezte: „Bármikor is következzenek el azok az idők, a melyben Kazinczy korának irodalomtörténeti épülete elkészül, azt már most pontosan megállapíthatjuk, hogy a tudománynak hozzá felhasznált hatalmas faragott kövein mindig rajta találhatók lesznek Váczy János mesterjegyei.” (*Sebestyén Gyula I. tag beszéde Váczy János I. tag ravatalánál, 1918. aug. 3-án.* — *Akad. Ért.* 1918. XXIX. k. 423—424. l.)
11. *Szilády Áron* levelezése. MT Akadémia kéziratára. MTAK 685/1952.
12. *Kazinczy* levelezéséből kiragadott idézeteket ld. *Váczy* kiadványában.